

आधुनिक दासता र हाम्रो विवशता

डा. डमरुबल्लभ
पौडेल

मध्ययुगीन समाजमा युरोप, एसिया र अफ्रिकामा दासप्रथा कायम रहेको थियो। उपनिवेशकालमा अफ्रिकीहरूलाई दासको रूपमा उपनिवेशवादीहरूले आफ्नो मुलुक लगेर अमानवीय तवरले काम लगाउने गर्थे। जबर्जस्ती दास बनाइएका कारण युरोप र अमेरिकी समाजमा गोरा र काला नश्लका मानिसबीच अझै पनि स्पष्टरूपमा द्वन्द्व रहेको छ। सामन्तवादी समाजमा मानिसलाई दासको रूपमा पशुसरह किनबेच गरिन्थ्यो।

दासप्रथाको उन्मूलन हुनुअघि नेपालमा पनि कमारो-कमारी राख्ने चलन थियो भने केही वर्ष अधिसम्म कायम रहेको हर्वा, चरुवा, कमैया वा कम्लरी प्रथा पनि दासताकै अर्को रूप थियो। हाम्रो देशमा १९८१ सालदेखि दासप्रथा कानुनी रूपले खारेज भएको भनिने पनि २०५७ साल साउन २ गतेदेखि पश्चिम तराईका बाँके, बर्दिया, दाङ, कैलाली र कन्यनपुरमा वर्षौंदेखि दासतापूर्ण जीवन बिताइरहेका कमैयालाई मुक्त गरेको घोषणा गरी कमैया प्रथा उन्मूलन गरिएको थियो।

आधुनिक दासता भनेको के हो? ऐतिहासिक वा परम्परागत दासता र आधुनिक दासतामा के फरक छ? के-के कुरालाई आधुनिक दासताको परिभाषाभित्र राखिन्छ? आधुनिक दासताका कारण मानव अधिकारको कसरी धज्जी उडिरहेको छ? आदि प्रश्नको उत्तर खोज्ने हो भने आधुनिक दासतालाई नजिकबाट बुझ्न जरुरी छ।

दासताविरुद्धको अभियान सञ्चालन गरिरहेको वाक प्री फाउन्डेसनका अनुसार मानिसका इच्छाविरुद्ध जबर्जस्ती गर्दै मानिसको नैसर्गिक स्वतन्त्रताको हनन गरी कसैलाई कसैले नियन्त्रणमा राख्ने कार्य नै आधुनिक दासता हो। यस मानेमा आधुनिक दासताको परिभाषा परम्परागत दासताको परिभाषाभन्दा बृहत् छ। आधुनिक दासताले मालिक-दासबीचको सम्बन्धलाई नयाँ तरिकाले परिभाषित गरेको छ। मालिकबाट लिएको ऋणका कारण जबर्जस्ती गराइने श्रम, जबर्जस्ती विवाह तथा मानव तस्करीका विविध स्वरूप आधुनिक दासताभित्र पर्छन्। यसैगरी आन्तरिक, सीमापारि वा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा बधुवा मजदुर, घरेलु कामदार, यौन शोषण, मिर्गौला व्यापार, वैदेशिक रोजगारको बहानामा ठगी गर्ने हेतुले वा अन्य विभिन्न बहानामा गरिने सबै प्रकारका मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारका घटना आधुनिक दासताको दायरामा पर्छन्।

यसैगरी बालबालिकाको श्रम शोषण गर्नु पनि आधुनिक दासता हो। सामाजिक कुरीति, धार्मिक अन्धविश्वास, चरम गरिबी, धन कमाउने लालसा आदिका कारण विश्वमा मानिसले मानिसलाई एक्काइसौं शताब्दीमा पनि दास बनाउन छोडेको छैन। आधुनिक दासताका कारण मानव अधिकारको हनन हुने र मानिसले आधारभूत तहको जीवनयापन गर्न नपाई अभाव, विपन्नता र वञ्चितताको सिकार हुनुपर्ने अवस्था सिर्जना भइरहेको छ। आधुनिक दासताको ठूलो जोखिम सबैभन्दा कमजोर तह र तप्काका मानिसमा रहने गरेको छ। यसमा आर्थिक रूपले विपन्न, शारीरिक रूपले कमजोर, मानसिक रूपले सीधासादा र शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित भएका कारण चेतनाको कमी रहेका मानिसहरू पर्छन्। यसैगरी वञ्चितताको परेका सीमान्तकृत समुदाय र महिला, बालबालिकासमेत आधुनिक दासताको सिकार भइरहेका छन्।

यसै प्रसंगमा वाक प्री फाउन्डेसनले सन् २०१३ र सन् २०१४ मा निकालेको ग्लोबल स्लेभरी इन्डेक्सका अनुसार सन् २०१३ मा विश्वमा दुई करोड ९८ लाख तथा सन् २०१४ मा तीन करोड ५८ लाख मानिस आधुनिक दासतामा रहेको अनुमान गरिएको थियो। सन् २०१४ को तथ्यांकअनुसार भारत, चीन, पाकिस्तान, उज्बेकिस्तान र रसिया गरी पाँच देशहरूमा मात्र आधुनिक दासताभित्र रहेको विश्वको कुल जनसंख्याको ६१ प्रतिशत मानिसहरू बसोवास गरेको पाइएको छ। सन् २०१३ र २०१४ का दुवै वर्षमा भारतमा सबैभन्दा बढी मानिस आधुनिक दासतामा रहेको अनुमान छ, जसअनुसार सन् २०१३ मा एक करोड ४० लाख र सन् २०१४ मा एक करोड ४३ लाख मानिसहरू दास रहेका थिए। यसैगरी चीनमा सन् २०१३ मा करिब ३० लाख र सन् २०१४ मा करिब ३२ लाख मानिस दास रहेका थिए।

वाक प्री फाउन्डेसनका अनुसार सन् २०१३ मा १६२ मुलुकमध्ये सबैभन्दा उच्च आधुनिक दासता भएका पाँच मुलुकहरूमा क्रमशः मौरिटानिया, हाइटी, पाकिस्तान, भारत र नेपाल थिए भने सन् २०१४ मा १६७ मुलुकमध्ये क्रमशः मौरिटानिया, उज्बेकिस्तान, हाइटी, कतार र भारत उच्च पाँचभित्र परेका थिए। नेपाल सन् २०१३ मा उच्च आधुनिक दासता भएको

पाँचौं मुलुक बन्यो भने सन् २०१४ मा उच्च दासता भएको बीसौं मुलुक बन्यो। सन् २०१४ मा नेपालमा आधुनिक दासहरूको संख्या दुई लाख २८ हजार सात सय रहेको अनुमान छ। विश्वका विभिन्न मुलुकमा विद्यमान रहेको सामाजिक पूर्वाग्रह र भेदभावका कारण केही मानिसलाई अवहेलना गरिने तथा राज्यबाट उनीहरूको मानव अधिकार सुरक्षाको प्रत्याभूतिसमेत नगरिने भएकाले उनीहरूलाई दास बनाउन सजिलो भएको छ। जुन समाजमा बढी विभेद छ, त्यस समाजमा आधुनिक दासता सूचकांक उच्च रहेको अध्ययनले देखाएको छ।

नेपालको सन्दर्भमा सन् २०१३ को तुलनामा सन् २०१४ मा आधुनिक दासता सूचकांकमा केही सुधार आएको भए पनि नेपाल आधुनिक दासता भएका मुलुकहरूको सूचीमा अझै पनि माथि नै छ। उच्च खानदान र मध्यम सहरीया वर्गले गरिबका छोराछोरीलाई ग्रामीण भेगबाट ल्याएर घरेलु कामदारको रूपमा राख्ने गरेका छन्। कतिपय घरमा उनीहरूको श्रम मात्र नभई शारीरिक शोषणसमेत हुने गरेको छ। कमैया प्रथा कानुनी रूपमा अन्त्य भए पनि घरेलु कामदारको रूपमा नाम मात्रको पारि श्रमिकमा बालबालिकाको श्रम शोषण गरी नव/कम्लरी बनाउनु आधुनिक दासताको नमूना नै हो।

चरम गरिबी र देशभित्र रोजगारका अवसर नभएकाले नेपालबाट हरेक दिन सयौं नेपाली युवा हवाई मार्गबाट वैदेशिक रोजगारमा जाने गरेको आधिकारिक तथ्यांक छ। तर भारतका विभिन्न ठाउँमा कुल्ली, दरबान तथा घरेलु कामदारको रूपमा जाने नेपालीको कुनै अभिलेख छैन। भारतीय घर मालिकको शोषणमा परी नारकीय जीवन बिताउने नेपालीहरूको संख्या पनि प्रतिदिन बढिरहेको छ।

नेपाली चेलीहरूलाई ललाइफकाइ भारतका कोठीमा लगी बेच्ने मात्र होइन, भारतको बाटो हुँदै अवैध रूपमा साउदी अरब, कुबेत र यमनजस्ता खाडी मुलुकमा घरेलु कामदारको रूपमा लिएका नेपाली चेलीहरूको दर्दनाक कहानी हामीले

एक्काइसौं शताब्दीमा पनि
मानिसले मानिसको विवशतालाई
आधार बनाएर आधुनिक
दासताको व्यवहार देखाइरहेका
छन्, यसले मानव जातिको
विवेक र नैतिकतामाथि नै प्रश्न
उठाउने काम गरेको छ।

बेलाबेलामा सुन्दै आएका छौं। यति मात्र नभएर मलेसिया तथा अफ्रिकाका डान्सबारसम्म नेपाली युवती आपूर्ति गर्ने सञ्जाल र यसरी लिएका युवतीलाई इच्छाविपरीत देहव्यापारमा लगाउने गरिएको हामीले सञ्चारमाध्यमबाट थाहा पाएका छौं। यी सबै आधुनिक दासताका उदाहरण हुन्।

यसैगरी मानव अंगको तस्करी पनि भयावह बन्दै गइरहेको छ। ऋणमा चुर्लुम्म डुबेका गरिब नेपालीको मिर्गौला बेचबिखन मात्र होइन, अन्य भागको शल्यक्रिया गर्ने नाममा बेहोस पारी मिर्गौला भिकिएका कथा हाम्रो सामु ताजै छन्। मिर्गौलाको अवैध व्यापारमा संलग्न ठूलो गिरोह र यसका नायक भारतीय अभियुक्त डा. अमितकुमार रावतलाई चितवनको सौराहाबाट नेपाल प्रहरीले गिरफ्तार गरेको र भारत सरकारलाई सुपुर्दगी गरेको सन् २००८ को घटना हाम्रो स्मृतिबाट अझै ओभेल परेको छैन। यसैगरी काभ्रेका विभिन्न गाउँ मिर्गौलाविहीन बनिरहेको समाचार पनि हामीले सुनेका छौं। यी घटना पनि नेपालीलाई आधुनिक दासताभित्र राख्ने ज्वलन्त उदाहरण हुन्।

उच्च जोखिम, चरम गरिबी र बेरोजगार, घरवारविहीनता, सम्पत्ति विहीनता, सामाजिक विभेद र वञ्चितताको, न्यून जीवनस्तर, न्यून उत्पादकत्व, कुपोषण, सुविधामा पहुँच नहुने अवस्था, शिक्षा र चेतनाको कमी, कमजोर स्वास्थ्यस्थिति, चरम ऋणग्रस्तता, असहायपन र दीनहीनता तथा सीमान्तकरण आदि आधुनिक दासतातर्फ समाजलाई धकेल्ने प्रमुख कारण हुन्।

अहिलेको एक्काइसौं शताब्दीमा पनि मानिसले मानिसको विवशतालाई आधार बनाएर आधुनिक दासताजस्तो अमानवीय पशुवत् व्यवहार देखाउने सुहाउने विषय कदापि होइन। यसले मानव जातिको विवेक र नैतिकतामाथि नै प्रश्न उठाउने काम गरेको छ। रोजगार सिर्जना, आर्थिक उन्नति र यसको समतामूलक वितरणको माध्यमबाट मात्र आधुनिक दासताको जन्जालमा फसेका नागरिकलाई मुक्त पार्न सकिन्छ। हामीले पनि आधुनिक दासताबाट मुक्त हुन आर्थिक विकासको रफ्तारलाई अगाडि नबढाई सुखै छैन।